

УДК 668.1:334.012.82

Шматько Н.М.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту
Української інженерно-педагогічної академії

ПЕРЕДУМОВИ ТА СТИМУЛИ ФОРМУВАННЯ Й РОЗВИТКУ ВЕЛИКОМАСШТАБНИХ ЕКОНОМІКО-ВИРОБНИЧИХ СИСТЕМ

THE REASONS AND INCENTIVES FOR CRIATION AND DEVELOPMENT OF LARGE-SCALE ECONOMICS AND PRODUCTION SYSTEMS

АНОТАЦІЯ

Стаття орієнтована на вирішення вагомої наукової проблеми підвищення ефективності функціонування різного роду інтегрованих об'єднань підприємств. Інтеграційні властивості окремих суб'єктів господарювання представлено як підґрунтя стійкого розвитку великомасштабних економіко-виробничих систем (ВЕВС). ВЕВС являють собою інтегровану сукупність суб'єктів господарювання, взаємодія яких базується на доволі широкому переліку формальних та неформальних зв'язків. Таке розмаїття видів зв'язків в основі виникнення об'єднання підприємств значно ускладнює процес оцінювання ефективності результатів інтеграційної взаємодії.

Ключові слова: великомасштабна економіко-виробнича система, розвиток, передумови інтеграції, форми інтеграційної взаємодії.

АННОТАЦИЯ

Статья ориентирована на решение важной научной проблемы, связанной с повышением эффективности функционирования различных интегрированных объединений предприятий. Интеграционные свойства отдельных субъектов хозяйствования представлены как основа устойчивого развития крупномасштабных экономико-производственных систем (КЭПС). КЭПС представляют собой интегрированную совокупность субъектов, взаимодействие которых базируется на довольно широком перечне формальных и неформальных связей. Такое разнообразие видов связей в основе возникновения объединения предприятий значительно усложняет процесс оценки эффективности результатов интеграционного взаимодействия.

Ключевые слова: крупномасштабная экономико-производственная система, развитие, предпосылки интеграции, формы интеграционного взаимодействия.

ANNOTATION

The article focuses on solving the important scientific problem of increasing the efficiency of functioning of different kinds of the enterprise associations. The integration capacities of individual economic entities are presented as the basis for the sustainability development of large-scale economic and production systems (LSEPS). In the article, LSEPS represented as an integrated set of economic entities, whose interaction based on a fairly wide range of formal and informal links. Such a large number of connections types within the basis of the enterprises association appearance have greatly complicated the process of evaluating the results of integration effectiveness.

Keywords: large-scale economic and production system, development, preconditions for integration, forms of integration interaction.

Постановка проблеми. Однією з особливостей організації та ведення господарської діяльності підприємств у сучасних турбулентних умовах є поширення інтеграційних чи коопераційних процесів. Подібна інтеграція може відбуватися у вигляді виникнення жорстких об'єднань підприємств (утворюються в резуль-

таті угод злиття чи поглинання, які можуть відбуватися дружнім чи ворожим шляхом) або формування м'яких інтеграційних утворень (це, наприклад, стратегічні альянси чи логістичні мережі пропозиції цінності споживачу). Разом із тим не можна односпайно стверджувати, що залучення підприємства до інтеграційної взаємодії призведе до поліпшення результатів його діяльності. На практиці існує доволі широкий приклад зворотного ефекту. Також доволі складним є процес оцінювання повноти реалізації тих можливостей, які надають підприємству його інтеграційні властивості. Підприємство може отримати синергетичний ефект від налагодження інтеграційних зв'язків, але при цьому не реалізувати всі потенційні можливості від діяльності в рамках об'єднання підприємств.

З огляду на це, вельми актуальною вбачається проблема ідентифікації всіх можливих переваг, які може отримати підприємство від використання його інтеграційних властивостей. Практичне її вирішення вбачається у необхідності систематизації передумов і стимулів для формування об'єднання підприємств. У подальшому саме на основі ідентифікації доцільності цих передумов для конкретних суб'єктів господарювання можна буде робити висновки про ефективність та доцільність здійснення інтеграційних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний період розвитку наукової думки значну увагу приділяє різним аспектам формування, функціонування та розвитку різного роду інтегрованих об'єднань підприємств. Слід зазначити, що існує ціла низка спеціалізованих досліджень, орієнтованих саме на вивчення тенденцій економічної інтеграції. Це, наприклад, розробки таких авторів, як С.Б. Авдашева (обґрунтувала закономірності формування інтеграційних структур) [1], А.Я. Бутиркін (висвітлив математичні аспекти формування вертикальних інтеграційних обмежень) [2], Б.Г. Клейнер (визначив передумови трансформації інституціональних систем, у тому числі в результаті інтеграційних процесів) [3], О.Ю. Мічурина (розвинула інтеграційні засади виникнення мережних структур) [4], А.А. Пилипенко (систематизував переваг

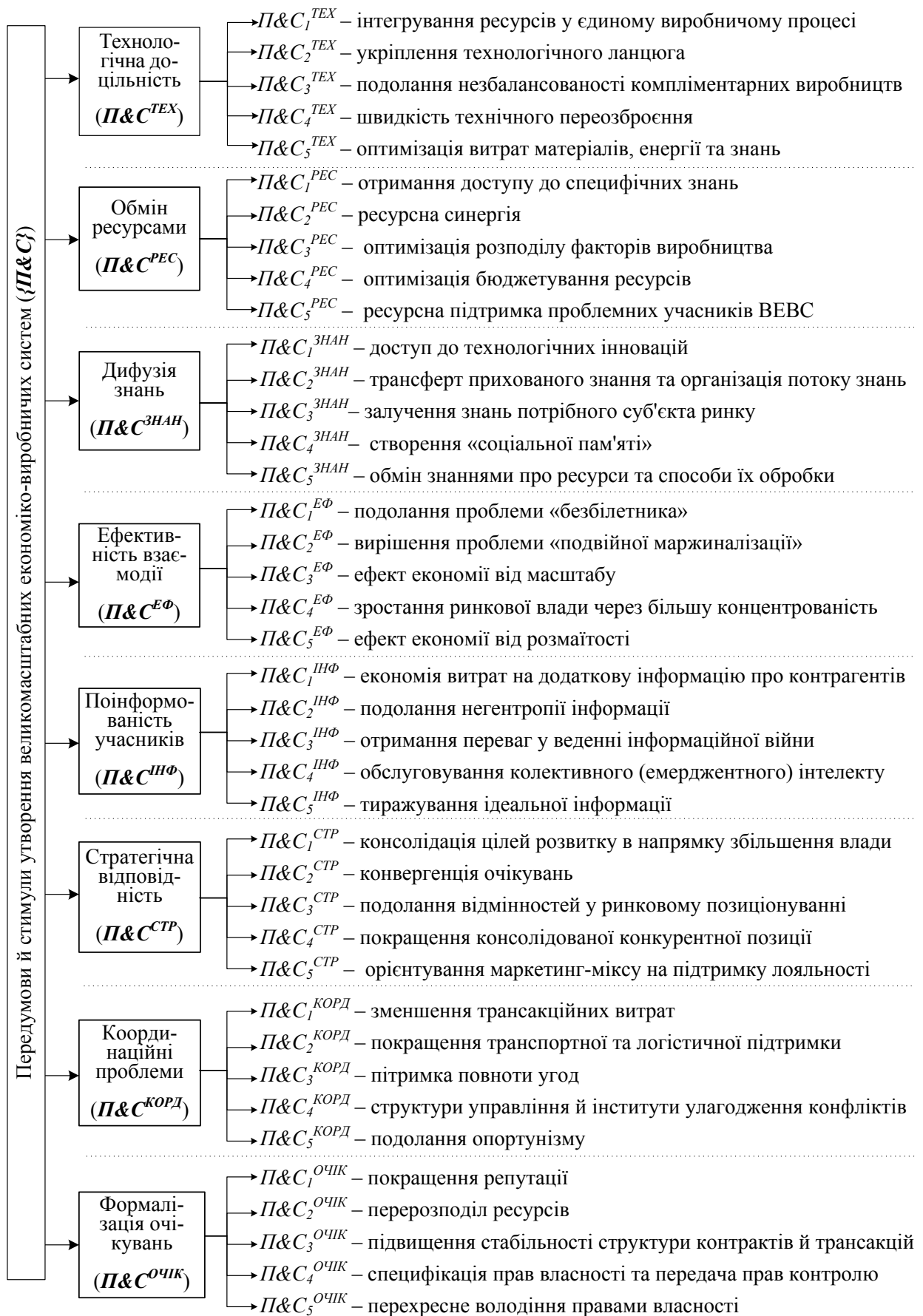


Рис. 1. Передумови та стимули формування та розвитку ВЕВЕС

інтеграційної взаємодії в контексті отримання підприємством стратегічних переваг) [5] та Б.А. Хейфец [6] (увів поняття корпоративної інтеграції та дослідив її особливості для умов пострадянського простору).

Разом із тим необхідно звернути увагу на той факт, що особливості реалізації інтеграційних процесів непрямо представлені майже в усіх наявних економічних теоріях та концепціях. Кожна з таких теорій на власний розсуд визначає доречність виникнення об'єднань підприємств, що знову ж таки підтверджує актуальність завдання систематизації передумов старту інтеграційної взаємодії. Певним позитивним моментом тут є те, що різні економічні теорії та концепції по-різному ідентифікують переваги від інтеграції. Їх узагальнення дасть змогу створити цілісну картину стимулів інтеграційного розвитку.

Отже, наявність значного переліку розробок, орієнтованих на вивчення тих чи інших аспектів функціонування та розвитку інтегрованих об'єднань підприємств, потребує наявності певної уніфікації. Найбільш удаю розробкою щодо уніфікації типології інтегрованих об'єднань підприємств є пропозиція М.О. Кизима [7], який усе різноманіття об'єднань підприємств представив через поняття великомасштабної економіко-виробничої системи (ВЕВС). На думку автора, ВЕВС являють собою «певну інтегровану сукупність суб'єктів господарювання, які являють собою різні форми капіталу та пов'язані один з одним фінансово-економічними та (або) виробничо-технологічними зв'язками для спільної підприємницької діяльності на основі м'яких (договірних) або жорстких (право власності) управлінських та організаційних відносин для підвищення ефективності функціонування й подальшого стійкого розвитку» [7, с. 41]. Під час подальшого дослідження щодо вирішення проблеми підвищення ефективності діяльності об'єднання підприємств – суб'єктів господарювання будемо орієнтуватися на їх взаємодію в межах ВЕВЕС.

Мета статті полягає у типологізації передумов і стимулів утворення великомасштабних економіко-виробничих систем та розробленні заснованого на цій типологізації методичного підходу до оцінювання ефективності інтеграційної взаємодії.

Виклад основного матеріалу дослідження. В основу реалізації мети статті покладена гіпотеза про те, що ефективність функціонування та розвитку ВЕВС визначається через оцінювання ступеню розкриття потенціалу інтеграційної взаємодії вхідних до ВЕВС учасників. Ефективність функціонування розкривається через оцінку ступеню розкриття даного потенціалу, а ефективність розвитку – через збільшення рівня даної оцінки. В основу ж оцінювання ступеню розкриття потенціалу інтеграційної взаємодії пропонується покласти визначення кількості передумов до виникнення ВЕВС (чи до

зміни архітектури ВЕВС), які було використано цією інтеграційною структурою. Для формалізованого представлення таких передумов та стимулів старту інтеграційного процесу пропонується введення відповідної множини $\{P\&C\}$, склад та групування елементів якої представлено на рис. 1.

Орієнтуючись на рис. 1, зазначимо, що склад елементів множини $\{P\&C\}$ визначено як агреговане подання всіх можливих ефектів, що може витягнути окреме підприємство від старту інтеграційної взаємодії. Для створення цього переліку було використано означені в табл. 1 економічні теорії та концепції (точніше та їх частина, яка відповідає за обґрунтування наявності феномену інтеграції та яка була виділена І.В. Ялдіним [8]). Відповідно, й доведеність поданої на рис. 1 розробки полягає у тому, що кожна з наведених у ній передумов так чи інакше пов'язана з певною економічною теорією чи концепцією. Доречність цієї розробки полягає у тому, що не можна приймати лише якусь одну з наведених у табл. 1 теорій як головної для встановлення доречності утворення ВЕВС.

Наприклад, доволі часто дослідники обґрунтовують доречність виникнення ВЕВС технологічною доцільністю. Орієнтація на технологічне підґрунтя, яке відповідає ортодоксальній економічній теорії, є цілком слушною. Разом із тим новітні тенденції поточного періоду часу вимагають розширення устояного інструментарію в бік залучення деяких з елементів решти поданих у табл. 1 теорій. З огляду на це, в агрегованому вигляді передумови та стимули формування та розвитку ВЕВС нами пропонується пов'язати з технологічною доцільністю ($\{ПУ^{ТЕХ}\}$), обміном ресурсами ($\{ПУ^{РЕС}\}$) та знанням ($\{ПУ^{ЗНАН}\}$), підвищенням ефективності взаємодії ($\{ПУ^{ЕФ}\}$) та поліпшенням поінформованості учасників ВЕВС ($\{ПУ^{ІНФ}\}$), вирішенням стратегічних ($\{ПУ^{СТР}\}$) і координаційних проблем ($\{ПУ^{КОРД}\}$) та формалізацією системи очікувань ($\{ПУ^{ОЧІК}\}$).

Реалізація означених передумов та стимулів дає змогу утворити певний інтеграційний базис ($\{ІБ\}$), наявність якого й визначатиме ефективність роботи ВЕВС. Нами пропонується два аспекти визначення цього базису. Перший аспект передбачає, що інтеграційний базис визначається сукупністю суб'єктів господарювання, які вже увійшли та потенційно можуть увійти до ВЕВС. Другий аспект передбачає, що склад інтеграційного базису розглядається через сукупність факторів, які можуть спонукати окремі підприємства увійти до ВЕВС (або вийти зі складу ВЕВС чи переглянути параметри власної присутності у складі ВЕВС). Це можуть бути певного виду ресурси, технології їх обробки, унікальні знання, ключові компетентності тощо. Сформовану ВЕВС при цьому можна описати через матрицю проєкцій кожного з означених двох аспектів інтеграційного базису один на одного. За своїм змістом

Таблиця 1

Розподіл передумов і стимулів формування та розвитку великомасштабних економіко-виробничих систем у межах різних економічних теорій і концепцій

Економічна теорія чи концепція		Передумови та стимули (у тому числі елементи поданої на рис. 1 множини $\{P\&C\}$)
Назва	Обґрунтування появи ВЕВС	
Технологічна концепція фірми як класична (ортодоксальна) теорія	Орієнтація на максимізацію прибутку через оптимізацію технологічних границь фірми. Технологічне сполучення виробництв витягає додаткові ефекти	<ul style="list-style-type: none"> – подвійна надбавка ($P\&C_2^{EP}$) – ефект економії від масштабу ($P\&C_3^{EP}$) – ефект економії від розмаїтості ($P\&C_5^{EP}$) – залучення факторів виробництва до консолідованого техпроцесу ($P\&C_7^{TEX}$)
Теорія галузевої організації	Підвищення ринкової влади окремих незалежних товаровиробників через об'єднання	<ul style="list-style-type: none"> – інтеграція як консолідація ресурсів чи концентрація виробництв за для мінімізації агентських витрат ($P\&C_4^{EP}$)
Концепція технологічних факторів	Орієнтація на поліпшення управління та координації діяльності [2, с. 90–92] в рамках інтегрованого техпроцесу	<ul style="list-style-type: none"> – конкуренція на основі швидкості використання нових практик діяльності – залучення факторів виробництва до консолідованого техпроцесу ($P\&C_7^{TEX}$)
Контрактна концепція фірми	Базується на розробках О.И. Уильямсона [9] щодо витягання ефектів від подолання опортуністичної поведінки учасників ринку в разі інституціоналізації параметрів їх взаємодії, у тому числі через формалізацію норм вирішення конфліктних ситуацій	<ul style="list-style-type: none"> – формування структур управління й інститутів улагодження конфліктів ($P\&C_4^{КОРД}$) – концепція виміру рентабельності контрактів повнота угоди ($P\&C_9^{КОРД}$) – мінімізація трансакційних витрат через відмову від необхідності тривалого акумулювання специфічних активів – інтеграція як розподіл прав контролю
Концепція трансакційних витрат	Інтеграція пояснюється через необхідність мінімізації трансакційних витрат під час організації управління обмеженими специфічними активами. Ефекти визначаються порівнянням граничних ринкових та внутрішньофірмових витрат	<ul style="list-style-type: none"> – неповнота контракту – опортунізм із боку партнерів ($P\&C_5^{КОРД}$) – інтеграція для специфічності активів – мінімізація трансакційних витрат через відмову від необхідності тривалого акумулювання специфічних активів – зменшення складності й невизначеності
Теорія прав власності	Доречність старту інтеграційних процесів пояснюється неповнотою визначення прав власності та необхідністю зростання стійкості угод. Потреба у ВЕВС пояснюється потребою передачі прав контролю	<ul style="list-style-type: none"> – специфікація й захист прав власності ($P\&C_4^{ОЧІК}$) – вплив прав власності на стимули й економічну поведінку – перехресне володіння правами власності ($P\&C_5^{ОЧІК}$) – передача прав контролю ($P\&C_5^{ОЧІК}$)
Теорія агентських витрат	ВЕВС як коаліція агентів, у рамках якої спрощуються процедури «матчингу» агентів із мінімальними витратами координації	<ul style="list-style-type: none"> – відношення «принципал-агент» – економічна безпека діяльності ВЕВС – розроблення важелів та стимулів для регулювання поведінки (дій) агентів
Концепція макрогенерацій та інноваційного розвитку	Виникнення ВЕВС сприяє більш продуктивному використанню елементів інтеграційного базису через спільні інновації	<ul style="list-style-type: none"> – інтеграція як стимул переведення ресурсів у зони більш високої продуктивності – синергія спільних дій та підвищення взаємної довіри акторів
Теорія соціального обміну	Поліпшення взаємних очікувань від інтеграційної взаємодії та синергії інтересів учасників ВЕВС	<ul style="list-style-type: none"> – система взаємних очікувань – обмін поведінковими актами – система ролей організації
Теорія ролей	Організація процесів управління залученими до інтеграційної взаємодії підприємств через оптимізацію їх ролей щодо задоволення потреб цільової системи	<ul style="list-style-type: none"> – ментальні моделі – розгляд агентів як сукупності виконуваних ними ролей – взаємини агентів зі світом агентів – стереотипні моделі поведінки
Концепція економіки, орієнтованої на знання	У рамках ВЕВС досягається безпечний обмін релевантною інформацією. Спрощується доступ до знань про ресурси й технології у інших учасників інтеграційної взаємодії	<ul style="list-style-type: none"> – розгляд ВЕВС як потоку знань ($P\&C_2^{ЗНАН}$) – дифузія інновацій у рамках ВЕВС – обмін різними типами знань (дифузія інновацій) та залучення знань потрібного актора ($P\&C_3^{ЗНАН}$) – соціальна пам'ять ($P\&C_4^{ЗНАН}$)
Теорія груп (теорія колективних дій)	ВЕВС утворюється від взаємодії так званих «малих груп» під час визначення спільної мети	<ul style="list-style-type: none"> – перевага інтеграції у малих групах – проблема безбілетника – селективні (вибірчі) стимули
Теорія навчання	Інтеграція та доречність взаємодії визначається в рамках досвіду участі в спільних проектах	<ul style="list-style-type: none"> – інтеграція на основі власного досвіду участі у виробництві клубних благ – волонтер як центральний елемент ВЕВС
Теорія панування (економічної влади). Концепція економічної залежності	Утворення ВЕВС за для підсилення ринкової влади або шляхом владного ряду суб'єктів ринку до взаємодії з ВЕВС. Утворення інституціональних регламентів для узгодження економічних інтересів усередині ВЕВС	<ul style="list-style-type: none"> – владний простір (явні й сховані відносини влади як стимул до інтеграції) – мережі взаємодії між нерівними (підлеглими чи домінуючими) партнерами – витрати відмови як стимул до інтеграції – баланс влади між учасниками ВЕВС – інтеграція як узурпація ресурсів діяльності

Продовження таблиці 1

Еволюційна теорія та ресурсний підхід	Складниками елементів інтеграційного базису ВЕВС стають певні практики діяльності (рутини) які поліпшуються під час координованого розвитку нового знання у ВЕВС	– залежність від минулого шляху розвитку – ВЕВС як ієрархія рутинних операцій (рутини як координуючий механізм) – системна подія як основа стратегічного вибору (ВЕВС як ієрархія рутинних операцій та евристик щодо певних практик діяльності)
Теорія команд	Інтеграція до ВЕВС реалізується як побудова певної інформаційної та управлінської ієрархії	– інформаційна структура – розподіл завдань у межах визначеного набору дій
Теорія інформаційної вартості	Утворення ВЕВС базується на обмеженій спроможності окремих учасників ринку продукувати знання. ВЕВС як форма створення «ідеальної» інформації	– інтеграція за для генерації нової інформації, а не для тиражування ідеальної інформації ($П\&C_5^{ИНФ}$) – ВЕВС як інформаційно багата форма – ВЕВС як негентропія інформації ($П\&C_2^{ЗНАН}$)
Концепція стратегічної поведінки	Утворення ВЕВС як прагнення поліпшити варіативність колективного стратегічного вибору	– моделювання поведінки щодо конкурентів (захоплення переваг й більш вигідних позицій)
Концепція автопоезису	Інтеграція як поліпшення «убудованості» ВЕВС в оточення (систему більш високого рівня)	– модель випереджального системного відображення об'єкту – колективний інтелект ($П\&C_5^{ИНФ}$)
Організаційна екологія	Утворення ВЕВС орієнтовано на формування певної ніші, в рамках якої реалізується координована динаміка групи підприємств	– динаміка організаційних співтовариств – структурна інерція – обмін ресурсами й трансформаційні процеси в умовах конкуренції
Теорія ресурсної залежності	Інтеграція та утворення ВЕВС потрібні для поліпшення процесу розподілу ресурсів між суб'єктами, що здатні максимізувати потенціал цих ресурсів	– ВЕВС як система координації дій її учасників у рамках розподілу ресурсів – інтеграційно-ресурсна стратегія – спроможність інтегрувати ресурсів різних акторів за для забезпечення потреб
Компетентнісний підхід	ВЕВС як форма формування кращого набору ключових компетентностей на певному ринку	– інтеграція як композиція компетенцій – кооперація різних видів бізнесу й бизнес-процесів навколо однієї компетенції
Теорія організації та концепція взаємних очікувань	ВЕВС як утворення балансу прагнень і побажань одних суб'єктів господарювання з можливостями задоволення таких прагнень й побажань у інших суб'єктів господарювання	– жорстке і специфічне залучення практично кожного підприємства в структуру мережених і соціальних зв'язків – регламентація приєднання нових учасників до інтеграційної взаємодії – регламентація досягнення спільної вигоди
Теорія корпоративних фінансів	Обґрунтування доречності створення ВЕВС через оцінку вартості результатів інтеграції	– корпоративний дизайн – фінансова синергія в рамках диференціація залученого й акціонерного капіталу

елементи інтеграційного базису відповідають означенням на рис. 1 передумов та стимулам утворення ВЕВС. З огляду на це, можна запропонувати визначати ефективність функціонування та створення ВЕВС на основі співвіднесення наявних складників інтеграційного базису та можливих передумов старту інтеграційного процесу.

Графічна інтерпретація реалізації даної гіпотези наведена на рис. 2. Основу схеми становить початкове формування інтеграційного базису для утворення ВЕВС. При цьому в основу утворення даного базису покладено концепцію ключових компетентностей. Доведеність такого підходу базується на поданих на рис. 1 групах передумов виникнення ВЕВС, коли більша їх частина пов'язана саме з необхідністю консолідації наявних ресурсів, умінь та можливостей (множини $\{П\&C^{РЕС}\}$, $\{П\&C^{ЗНАН}\}$, $\{П\&C^{ТЕХ}\}$, $\{П\&C^{ОЧИК}\}$ та $\{П\&C^{КОРД}\}$). Відповідно, й оцінка ефективності функціонування та розвитку ВЕВС базуватиметься на означеному в табл. 1 ресурсно-компетентнісному підході, який переважно використовується в стратегічному менеджменті.

Результати задекларованого на рис. 2 підходу до оцінювання ефективності функціонування та розвитку ВЕВС мають стати підґрунтям для організації управління інтеграційною взаємодією. Для цього на рис. 2 введено останній змістовний блок, який відображає процеси формування архітектури інтеграційного утворення та моделює формування бізнес-правил взаємодії учасників ВЕВС для досягнення вимог цільової системи. В рамках цього блоку відбувається коригування отриманих розрахунків на результати оцінювання ступеню охоплення сформованою архітектурою ВЕВС усіх можливих ефектів, закладених під час створення ВЕВС. У цьому разі як інструментарій кількісного оцінювання пропонується використовувати експертне оцінювання за шкалою Раша [10, с. 35–49]. Перевага застосування цієї шкали полягає у тому, що респонденти надають лише одну відповідь («так» або «ні») щодо використання чи невикористання тієї чи іншої переваги від утворення інтеграційного об'єднання підприємств.

Рівень використання переваг від утворення ВЕВС (витягання інтеграційних ефектів) за умови використання шкали Раша базується на

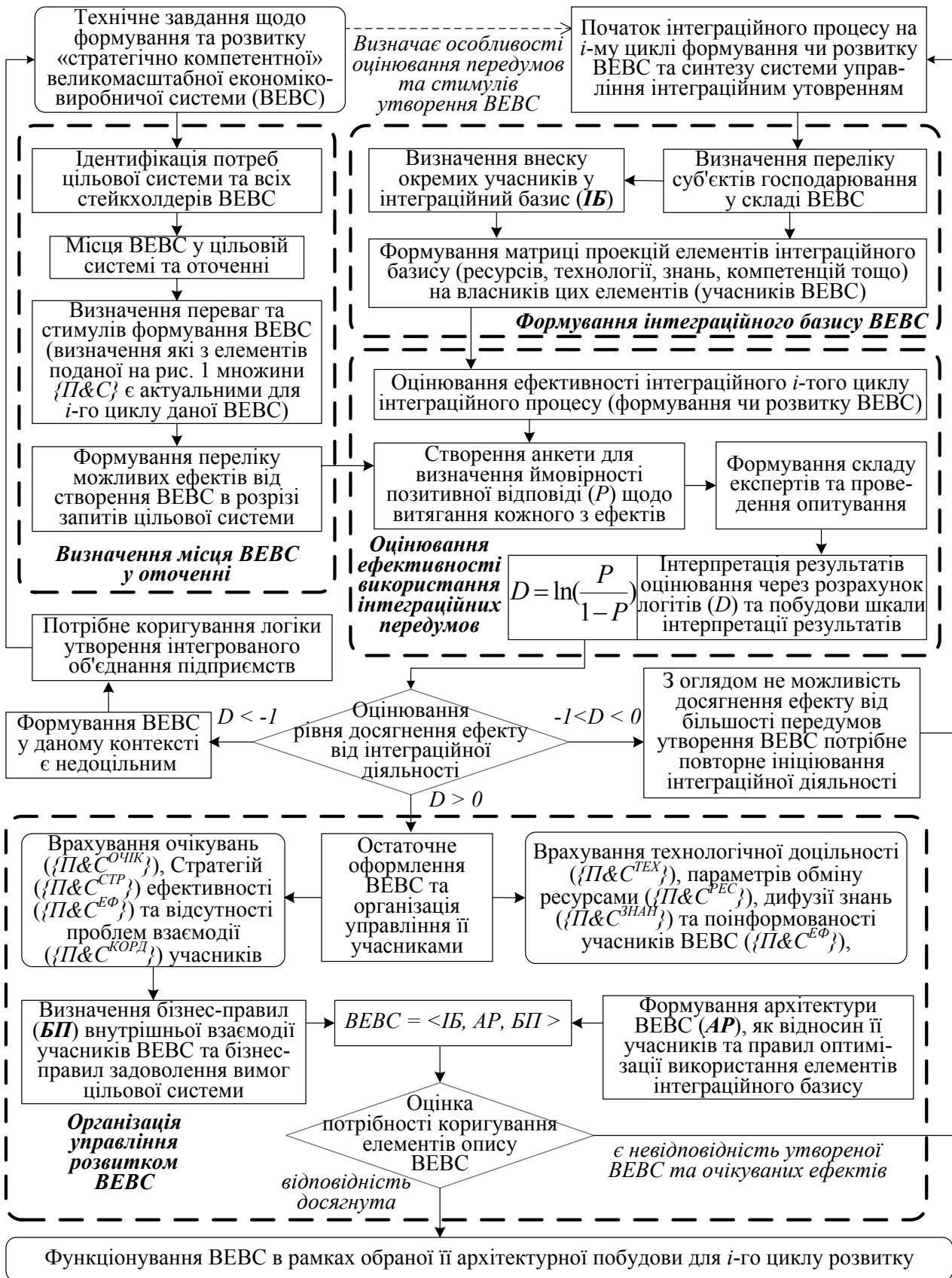


Рис. 2. Розкриття логіки оцінювання ефективності формування та розвитку великомасштабних економіко-виробничих систем

основі застосування такої оціночної одиниці, як «логіт» (формула розрахунку представлена на рис. 2). Окремо слід звернути увагу, що подана на рис. 2 схема оцінювання ефективності формування та розвитку ВЕВС не є самостійною. Передбачається її використання в рамках кожного інтеграційно-дезінтеграційного циклу, під час якого змінюються архітектура та склад учасників ВЕВС. Такі зміни передусім орієнтовані на підвищення рівня компетентності утвореної ВЕВС щодо задоволення потреб цільової системи.

Висновки. Таким чином, у статті представлена авторська систематизація передумов й стимулів утворення великомасштабних економіко-виробничих систем. Групування таких передумов використано для вирішення вагомій наукової проблеми підвищення ефективності функціонування різного роду інтегрованих об'єднань підприємств та забезпечення стійкої динаміки їх розвитку. Стійкість розвитку у цьому разі буде досягтися за рахунок залучення до відповідних контурів управління кількісних оцінок ступеню використання певним інтегрованим утворенням передумов від його формування. Разом із тим потрібне проведення подальших досліджень у частині формування деталізованого переліку можливих ефектів від інтеграції за кожною з означених на рис. 1 груп передумов та стимулів (це буде реалізовано додаванням до поданої на рис. 1 структури наступного горизонтального рівня). Формування такого переліку дасть змогу підвищити рівень обґрунтованості використання шкали

Раша в частині вдосконалення задекларованої в рамках рис. 2 анкети експертного оцінювання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Авдашева С.Б. Теория организации отраслевых рынков / С.Б. Авдашева, Н.М. Розанова. – М. : Магистр, 1998. – 320 с.
2. Бутыркин А.Я. Вертикальная интеграция и вертикальные ограничения в промышленности / А.Я. Бутыркин. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 200 с.
3. Клейнер Б.Г. Эволюция институциональных систем / Б.Г. Клейнер. – М. : Наука, 2004. – 240 с.
4. Мичурина О.Ю. Теория и практика интеграционных процессов в промышленности : [монография] / О.Ю. Мичурина. – М. : ИНФРА-М, 2012. – 287 с.
5. Пилипенко А.А. Стратегічна інтеграція підприємств: механізм управління та моделювання розвитку : [монографія] / А.А. Пилипенко. – Харків : Інжек, 2008. – 408 с.
6. Хейфец Б.А. Корпоративная интеграция: Альтернатива для постсоветского пространства / Б.А. Хейфец, А.М. Либман. – М. : URSS. 2008. – 160 с.
7. Кизим Н.А. Организация крупномасштабных экономико-производственных систем / Н.А. Кизим. – Х. : Бизнес-Информ, 2000. – 108 с.
8. Ялдин І.В. Теоретико-методологічний базис та концепція стійкого розвитку інтегрованих структур бізнесу / І.В. Ялдин // Проблеми економіки. – 2010. – № 1. – С. 39–51.
9. Уильямсон О.И. Экономические институты капитализма: Фирмы, рынки, «отношенческая» контракция / О.И. Уильямсон. – СПб. : Лениздат, 1996. – 702 с.
10. Дубина И.Н. Математические основы эмпирических социально-экономических исследований / И.Н. Дубина. – Барнаул : Алт. ун-т, 2006. – 263 с.